Inleiding op dit BOEK

Een filosofische reisgids voor kunsteducatoren en Emma's moeder

Over de grenzen heen kijken

'Grens' is eigenlijk een heel tweeslachtig woord.

Nieuwsgierig over de grens van een land of vakgebied heen kijken zien we als positief gedrag, waar je veel van kunt opsteken. Maar grenzeloos graaien, genieten, zuipen en treiteren vinden we ongepast – althans een aanzienlijk deel van ons (zelfs sommige schrijvers van BOEK). Grenzen aan de groei, morele grenzen in acht houden, grenzen stellen aan radicalisering en geweld. Over de grenzen heen kan en mag, maar niet onbeperkt.

Grenzen verkennen betekent dus in de eerste plaats vooral verkennen waar je grenzen liggen. De grenzen van je kunnen, van je begrip, je bevattingsvermogen, je geduld. Van je geld. Wetenschappers rekken de grenzen van hun vakgebied op door onderzoek en experiment. Kunstenaars doen dat ook, als de denkende doeners van een niet-wetenschappelijke werkelijkheid. Denken over vorm en inhoud, ambacht en roeping, kunst en techniek, gisteren en morgen.

Er zijn grenzen.

Voor de denkende doeners van de kunsteducatie hebben we BOEK gemaakt.

Een inspiratieboek waar iedereen die zichzelf en zijn klas, groep of pupil wil voltanken, genoeg brandstof kan vinden voor een brandstapel van inspiratie. Doeners vinden in BOEK praktische opdrachten om in verschillende kunstvormen de handen uit de mouwen te steken. Denkers beginnen eerst aan de filosofische context waar alle bijdragen in zijn geplaatst. Denken en doen, hoofd en hand. Machtig gereedschap voor mensen met het hart op de juiste plaats. Het hart van passie, drive, doorzettingsvermogen, power. Dat zijn de drie H's waar je overal mee kunt komen, die alles mogelijk maken: Hoofd, Hart en Hand. Meer heb je niet nodig.

De paden op, de lanen in

Grenzen verkennen is altijd een reis ergens naartoe. Een echte reis naar de horizon, naar een ander land. Of een virtuele reis in je hoofd, naar nieuwe inspiratie, gedachten en concepten. Voor iedereen die in de dynamische wereld van kunst en educatie werkt, is blijven reizen, de uitdaging van een nieuwe vergezicht, een gezonde zaak. In het 'echie' of in het koppie. Kunsteducatie verruimt de geest.

Dit BOEK geeft reisinspiratie en reisinformatie voor kunsteducatoren. Inspiratie, informatie en praktische suggesties om er zelf op uit te trekken, een reisgids waar je zelfs de deur niet voor uit hoeft. Bruikbare, concrete voorbeelden uit allerlei disciplines die je echt in de praktijk kunt toepassen. Tips om anders naar je klas te kijken, anders met je klas te kijken. Uitgewerkt met of vanuit een filosofische paragraaf en verdere vertrekpunten naar literatuur, visie en online materiaal.

Dit BOEK bestaat niet alleen uit artikelen en links. Een routekaart voor zelfontwikkeling, een filosofisch kwartetspel, puzzels, pop-upmuziek en een koffiepauze bieden de afwisseling die hoort bij elke zichzelf respecterende reiswijzer.

Zij maakten BOEK en wel hierom

Dit BOEK is gemaakt door de voltallige studentengroep van de master kunsteducatie van ArtEZ (lichting 2014-2016), die hiermee iets aan hun collega's in den lande willen doorgeven van de inzichten die zij tijdens hun studie met elkaar gedeeld en opgebouwd hebben. Twee duimen omhoog voor alle collega's kunsteducatoren: de docenten in de kunstvakken (van primair onderwijs tot en met hbo), de educatoren in buitenschoolse instellingen, bij musea, theaters, groepen, festivals en andere culturele instellingen. De individuele kunstenaar die pupil, leerling of toeschouwer helpt om net iets meer te zien, net iets anders te ontdekken. En voor de moeder van Emma, die nieuwsgierig meekijkt en meedoet. Al die meekijkers en meedoeners in de kunsteducatie, die zich altijd met genoegen laten verleiden om de grens van het eigen kennen en kunnen te verleggen. Ook voor alle moeders van Emma dus!

‘Je kijkt beter als je tekent. Kom bij ons tekenen.’

Met deze tekst adverteert het Rijksmuseum in zijn tv-commercials. Als je tekent, neem je het beeld dat je bekijkt langer in je op. In ons leven hebben we nog wel eens de neiging om niet goed te kijken. We kijken snel, vluchtig en nemen de wereld om ons heen niet in ons op.

Ook op vakantie zijn we niet altijd bezig met kijken. Wel nemen we foto’s, om later terug te kijken.

De zanger Roel van Velzen had het in zijn theatertour *The Rush of Life* ook over deze haastige manier van kijken. Hij daagde zijn publiek uit om de telefoon eens weg te leggen en wat vaker een *mental picture* te maken.

Mental picture

(Marjon Brouwer)

Je kunt met je handen
een kader vormen
en hier doorheen naar de wereld kijken,

maar ook zonder kader
kun je een *mental picture* maken.

Kijk goed naar het moment
dat je vast wilt leggen,
neem het in je op
en prent het in je geheugen.

De uitdaging is om deze week minstens vijf keer een *mental picture* te maken. Sommige momenten zijn het waard om vastgelegd te worden in ons hoofd, hoe klein ze ook zijn.

Dit is geen BOEK:

Rara wat ben ik?

(Samantha Janssen)

Voor 3 tot 300 personen

Leg dit BOEK midden in de kring. Het is nu geen boek meer, het kan alles zijn. Iemand begint en pakt het boek op (het is inmiddels geen boek meer) en beeldt in stil spel uit wat hij/zij van het boek heeft gemaakt. Bijvoorbeeld een schommel, een baby, een gitaar enzovoort. Als de overige deelnemers in de kring correct hebben geraden wat het boek is, is de volgende aan de beurt. Het spel herhaalt zich. Maar niet stoppen op het moment dat de ideeën op zijn, maar juist doorgaan: dan pas wordt het echt interessant.

Koffie Pauze

Zo. Genoeg pagina's onderweg.
Tijd voor ontspanning, de voeten op tafel.
Bakkie leut, iedereen?

3 latte, 2 espresso, 1 ristretto en een koffie verkeerd graag!

Monique Tadema

Onze koffiecultuur is sterk beïnvloed door ons internationale reisgedrag. In andere landen drinken ze koffie vaak heel anders, en die ervaring nemen we als souvenir of nieuwe gewoonte mee terug naar huis. Italië is daarbij de hofleverancier, met onder andere *espresso* en *cappuccino*, de Fransen gaven ons *café noir* en *café au lait* voor onderweg mee. Die laatste kennen we in Nederland als 'koffie verkeerd'. Veel minder overgewaaid is Turkse koffie (*kahve*): het koffiedik blijft in het kopje achter en je krijgt er meestal een glaasje water bij. In de slag om het koffiekopje in de Nederlandse horeca staat Italië behoorlijk op winst: tegenwoordig kun je overal om espresso of cappuccino vragen.

Nederlanders zijn kampioen koffiedrinkers, we staan in de Europese top 5, net als België. De Arabieren begonnen in de loop van de zestiende eeuw met het verbouwen van koffie, waarna het al snel een populaire volksdrank werd. In de zeventiende eeuw maakte de bovenlaag van de Nederlandse bevolking kennis met koffie, dankzij de handelsreizen van de VOC. Koffie werd zo populair dat er in Nederlands-Indië koffieplantages werden aangelegd, zodat we niet afhankelijk zouden zijn van de Arabische koffie. Multatuli gaf ons met het boek *Max Havelaar* een indruk van het leven op een koffieplantage in de negentiende eeuw. Inmiddels is Max Havelaar een merknaam voor fairtradekoffie. In het begin van de achttiende eeuw legden Nederlandse handelsreizigers ook plantages aan in Suriname. Koffie was in eerste instantie een drank voor de bovenlaag van de bevolking, maar vanaf halverwege de achttiende eeuw is het zoals het nu is: een drank voor iedereen, mateloos populair!

Nederland is kampioen (koffiedrinken)!

Waar komt koffie vandaan?

Voordat een boon een slokje koffie oplevert, heeft hij er al een aardige reis op zitten: koffieplanten groeien in een tropisch klimaat. Er zijn twee bekende bonensoorten, de arabica en de robusta. Beide bonen worden zowel apart als gemengd verwerkt. Na de oogst begint de grote reis naar de branderijen. Nederland heeft een aantal grote koffiebranderijen, zoals Douwe Egberts, maar ook kleine, bijvoorbeeld de Pelikaan in Zutphen.

Hoe zet je koffie?

Koffiezetten kan op tal van manieren. Traditioneel is de filtermethode, zowel met de hand als met het koffiezetapparaat. De koffiepot van Gubbels heeft waarschijnlijk handmatig gezette filterkoffie als inhoud. Die maak je als volgt. Plaats een papieren filter in een filterhouder en zet die boven op een koffiepot. Doe gemalen koffie in het filter. Schenk eerst een klein beetje heet water op de koffie zodat deze welt, en blijf vervolgens water opschenken. Het water loopt door het filter en vervolgens de koffiekan in. De hoeveelheid heet water (dus hoeveel koffie je wilt maken) moet in een goede verhouding zijn met de hoeveelheid koffie. Gebruik je te veel water, dan krijg je 'slappe' koffie. Een half kopje koffie heet een 'Haags bakkie', synoniem voor zuinig.

Andere manieren om koffie te zetten zijn met de percolator, de Moka Express, de cafetière (ook wel *French press*), het espressoapparaat, het koffie-pad- en het capsuleapparaat. Maar dit betreft alleen de manier van koffiezetten. Het type boon, de wijze van branden en de maling zijn minstens zo belangrijk.

KRUISWOORDPUZZEL

(Thomas Koot)

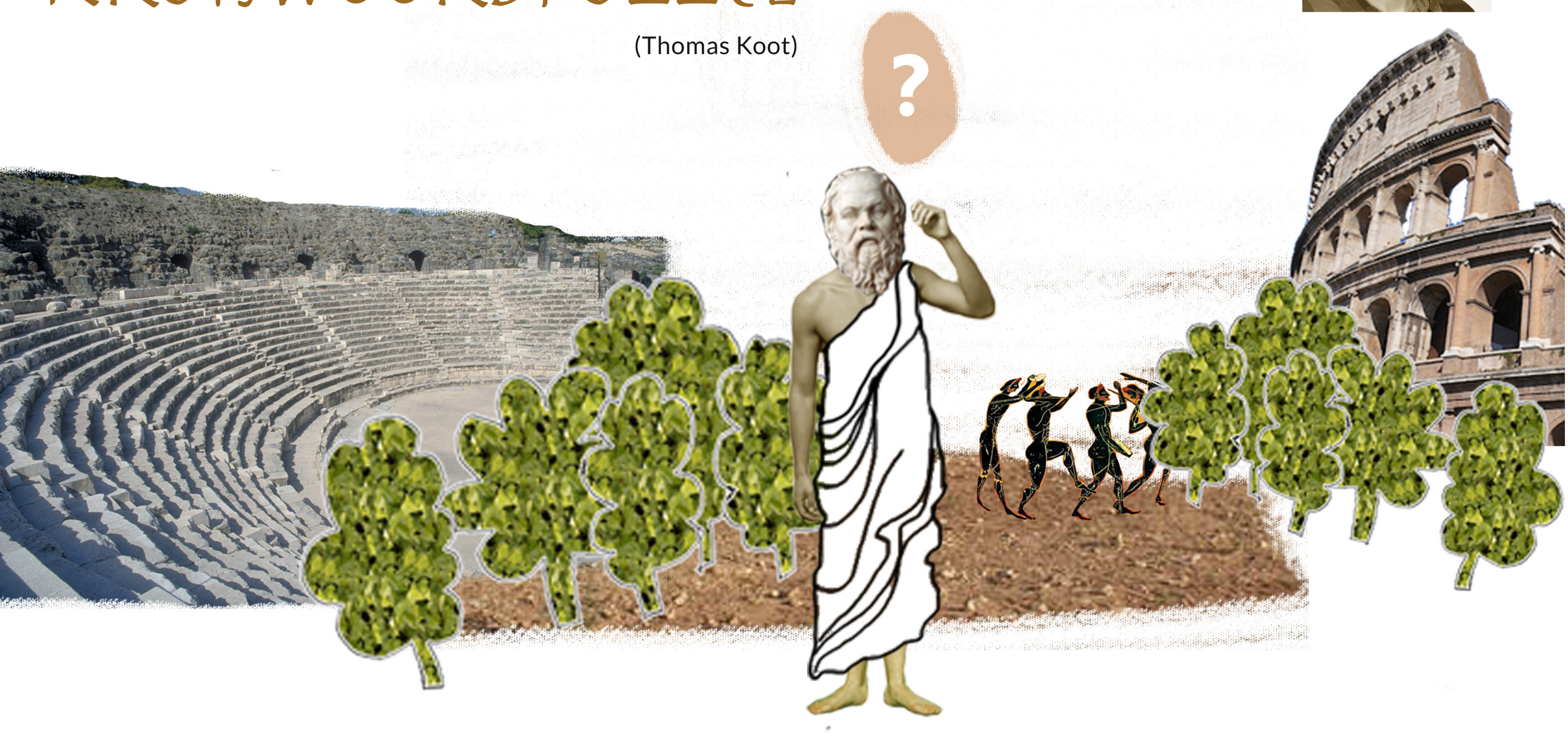

In de dialoog

MENO

brengt Socrates een slaaf tot een wiskundig inzicht, louter door hem vragen te stellen. Socrates stelt dat de kennis al latent aanwezig was in de slaaf, zijn vragen hebben deze enkel aan de oppervlakte gebracht.

Ontdek uw eigen latente kennis met de opgaven in deze kruiswoordpuzzel!

Stilte

(Marjon Brouwer)

In je omgeving kun je genieten van heel veel eenvoudige geluiden:

de wind die door de bomen raast

het tikken van de regen op het dak

het tjirpen van de krekels (die je vervolgens nooit kunt vinden)

het vertrouwde geluid van het koffiezetapparaat

het knisperen van de krant

Een mooi rustpunt voor jezelf, maar ook voor je leerlingen: doe eens één minuut je ogen dicht en luister naar de geluiden die er te horen zijn. Zeker basisschoolleerlingen horen erg veel geluiden die ons als leerkrachten vaak niet opvallen.

Luister vandaag eens naar de ‘stilte’.

Kijkwijzer (Henk Maas)

'Het is onmogelijk tweemaal in dezelfde rivier te stappen.'

(Heraclitus, 540 — ca. 480 v. Chr.)

We kijken naar voorwerpen, of we zien voorwerpen. Is kijken en zien wel hetzelfde? Wanneer je dit aan een kunstliefhebber vraagt, zal hij je waarschijnlijk vertellen dat er een verschil bestaat tussen kijken en zien. Ook in de psychologie is er verschil tussen kijken en zien. Kijken is het waarnemen van iets, en zien is weten wat er wordt waargenomen. Zodra je ogen open zijn, neem je dingen waar. De opmerking 'in het niets staren' is dan ook figuurlijk bedoeld. We nemen altijd wel iets waar.

Hoe we kunst zien is gebaseerd op drie pijlers: jezelf als historische mens, de bedoeling van de kunstenaar en hoe de kunstwerken worden gepresenteerd door het museum.

Zien *als historisch mens*

De mens is ingebed in een cultuurhistorische context. Waar kom je vandaan? Waar ben je opgegroeid? Wie ben je tegengekomen op jouw pad? Kortom, wat maakt jou tot wie je bent? Dit verandert voortdurend, getuige het citaat van de wijsgeer Heraclitus. De rivier stroomt, is constant in beweging. Op het moment dat je voor de tweede keer in de rivier stapt, is ze veranderd en is ze niet meer dezelfde rivier. Maar ook jij bent niet meer dezelfde. Doordat wij gevormd zijn door de dagen die achter ons liggen en nog gevormd zullen worden door de dagen die nog komen, zijn wij, evenals de rivier, aan constante verandering onderhevig. Op het moment dat je voor de tweede keer in de rivier stapt, ben jij niet meer degene die je de eerste keer was. Ieder mens is dus op een unieke wijze gevormd en daardoor verschilt ons 'zien'.

Zien *vanuit de kunstenaar*

Kunstenaars hebben voorafgaand aan en tijdens hun werk een intentie die resulteert in een kunstwerk. Sommige bezoekers lezen eerst de tekst bij een kunstwerk, en die stuurt de manier van zien. Men zou kunnen beargumenteren dat deze letterlezers het kunstwerk niet los kunnen zien van de bedoeling van de kunstenaar. De blik is te veel gekleurd door de informatie. Wat als de beschrijving van de *Zonnebloemen* van Van Gogh per abuis zou zijn geplaatst naast een schilderij van Karel Appel? Zou dat het zien van de kijker veranderen?

Zien *vanuit het museum*

Kunst in een museum wordt op een bepaalde wijze gepresenteerd, bijvoorbeeld chronologisch, aan de hand van stromingen of een thematisch concept of vanuit educatieve doeleinden. Hoe de bezoeker kijkt is gestuurd door de conservator van het museum.

Dus: in het 'zien' is de toeschouwer de slaaf van
1. zijn bagage als historische mens,
2. de bedoeling van de kunstenaar
3. de presentatie door het museum.

De museumbezoeker staat gemiddeld negen seconden stil voor een kunstwerk. Negen seconden van interpretatie volgens de drie genoemde zienswijzen. Door deze manier van kijken loopt de bezoeker echter een schat aan interessante beelden mis. Bezoekers haasten zich van beeld naar beeld, terwijl het museum veel meer te bieden heeft. Het 'zien' is te sturen door bewust, dus anders, te kijken.

Woord–verbeelding

(Marieke Kroeskop)

Kies een woord en neem het mee op reis.
Onderweg doet het woord allerlei plekken aan waar het zich ontheemd voelt: daar waar je het woord plaatst vormt het een contrast met de omgeving, valt het uit de toon of gebeurt er iets geks. Dit kan komen door de betekenis van het woord, maar ook door het materiaal of door iets toevalligs dat zich onderweg voordoet. Het woord levert in zijn nieuwe omgeving een beeld op. Dit beeld leg je vast: maak er foto's van.

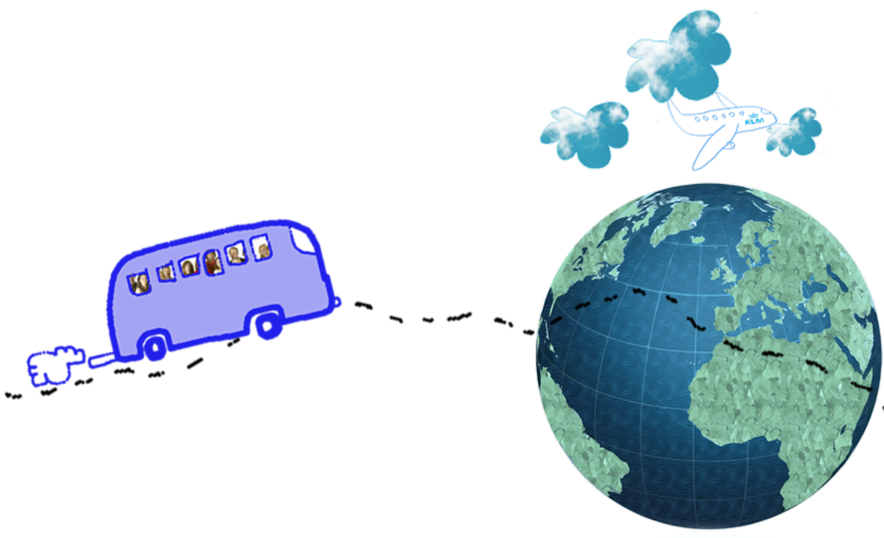

Hoe ver de reis gaat, is aan jou. Je mag het woord een mooie stadswandeling laten maken, meenemen buiten de stadsgrenzen of er een verre reis mee maken. Zolang je maar goed om je heen kijkt om plekken te vinden waar plaatsing van het woord iets interessants oplevert.

Wat is reizen?

(Marjon Brouwer)

Is van en naar je werk reizen eigenlijk wel 'reizen'? Is forenzen ook reizen? Wanneer we forenzen, rijden we vaak op de automatische piloot en zien we niet meer wat er om ons heen te zien is. Wanneer we op vakantie zijn, reizen we ineens op een heel andere manier.

We genieten van een Franse vrouw die met een stokbrood onder de arm door een pittoresk Frans dorpje loopt, en krijgen een echt vakantiegevoel als we krekels horen tjirpen.

Waarom kijken we niet op deze manier als we naar ons werk gaan? Wat is precies dat verschil tussen forenzen en reizen en waarom is dat er eigenlijk?

Probeer deze week minimaal één keer naar je werk te reizen alsof je op vakantie bent en geniet van de rit.

Filosofisch kwartetspel

(Monique Tadema)

DOEL

Het doel van het spel is om zo veel mogelijk kwartetten (vier bij elkaar horende kaarten) te verzamelen. De speler met de meeste kwartetten is de winnaar.

SPELREGELS

De kaarten worden geschud en over de spelers verdeeld. Het is mogelijk dat sommige spelers een kaart meer krijgen dan andere. Een speler begint door aan een willekeurige andere speler een kaart te vragen van een kwartet waarvan hij al één of meer kaarten in bezit heeft. Als deze speler de kaart heeft, moet hij hem geven en mag de vrager verder spelen. Als hij de gevraagde kaart niet heeft, mag hij op zijn beurt kaarten vragen.

- Tijdens het spel is het nuttig om te onthouden wie van welk kwartet een kaart heeft.
- Als een speler alle vier de kaarten van een kwartet heeft, maakt hij dit bekend en legt het kwartet opzij. De speler die aan het eind (als alle kwartetten op tafel liggen) de meeste kwartetten heeft, is de winnaar.

WAT TE DOEN ALS...

...een speler een kwartet maakt en geen kaarten meer in de hand heeft?

Dan ligt hij uit het spel.

...er nog twee spelers over zijn?

De speler die aan de beurt is wint dan alle resterende kwartetten.

SPELEN?

Download het bestand, print het uit op stevig papier en snij de kaarten op maat.